

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

ECSEDY Csaba

Burun orális történelem

Eredeti közlés/Original publication:

in: BOGLÁR Lajos és FERENCZY Mária szerk.: *Tanulmányok 1986, 1987*, Budapest, MTA Orientalisztikai Munkaközösség, 50–61. old. (Történelem és Kultúra, 3)

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.807

Dátum/Date: 2013: január/January – 2014. március/March 22.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

ECSEDY Csaba: Burun orális történelem, *AHU MATT*, 2014, **pp. 1–16. old.**, No. 000.000.807, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

hazai könyvtárakban

Megjegyzés / Note:

ellenőrzött és szerkesztett szöveg / controlled and edited text

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, a nyolc mongatingilegen törzs (Dél-Szudán), mítoszok, mondák, dinasztikus listák és mesék történeti forrásértéke, gyűjtéstechnika: több adatközlő egymást kiegészítő információi, a *tidat* varázsló-gyógyító „rend”, a *dulndult* tíznapos április termékenységű szertartás sorozat, a burun etnikai csoportok múlttudatának azonosságai és különbségei
African research in Hungary, the eight Mongatingilegen tribes (South Sudan), historical resource value of the myths, legends, dynastic lists and tales, the *tidat* wizard-

healing „order”, the *dulndult* ten days April fertility ritual series, the identities and differences of historical consciousness of the Burun ethnic groups

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGA-
ZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és
ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PRO-
FESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS,
DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy le-
töltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or
downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók,
diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását,
amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elő-
segíteni a magyar afrikaisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni
az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől
máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this
electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The
purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research
of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other
hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its
entirety from the beginning until the present day.

BURUN ORÁLIS TÖRTÉNELEM

Ecsedy Csaba

A nyolc burun (saját megnevezésük szerint *mongatingileben*) törzs Szudán Upper Nile provinciájában él, a Kurmuk és Roseires Districtekben. E cikk anyagát 1972-ben végzett terepmunkám alkalmával gyűjtöttem. A burun törzsek ma *gurnuz*, *koma*, *uduk*, *ingesszana* és arab szavakkal kevert *nilota* nyelvet beszélnek.¹ Elsősorban földművelésből élnek (ásóbotos–kapás, égetéses–irtásos parlagváltó Sorghum, azaz – itt – durrha-kultúra), de jelentős szerepet játszik élelemtermelésükben a régi hagyományú kecske-, baromfi- és sertéstartás, valamint a nagyobb méretekben legfeljebb hét–nyolc évtizedes szarvasmarhatartás is; a vadászat és a gyűjtögetés csak kiegészítő tevékenység.²

Itt a burun (főként a kevés iszlám-hatásnak alávetett déli burun: Mufwa, Gyorot, Gyariba és mindenekelőtt a legnagyobb mongatingileben törzs, a Majak³) eredetmitológia és orális történet rétegein–csoportjain keresztül kíséreltem meg bemutatni részint a mítoszok és mondák, dinasztikus listák és mesék történeti forrásértékét, részint pedig azt a szerepet, amelyet ezek a történetek az egyébként laza szervezetű⁴ és töredéknépekből, azok vándorlásai-ból kialakult törzsek törzsi összetartásának fenntartásában betöltenek.

Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy a történetek egyike sem tekinthető „klasszikus” folklórszövegnek, hanem sokkal inkább értelmező parafrázisnak, esetenként szükségszerűen „műfordításnak”. Ugyanis sohasem egyetlen ember mondta el ezeket a szövegeket. Minden alkalommal öt–tizenöt jelenlevő burun úgyszólván egymás szavába vágva korrigálta a vélt vagy valóban hibás állításokat, és egészítette ki a hiányosságokat. A szövegek ilyenformán a szó szoros értelmében csoport-alkotásoknak tekinthetők, s

¹ Ez az információ nem a magam nyelvismeretéből származik, hanem maguk a burunok tartják így.

² Cf. Ecsedy 1973A, 1975.

³ A törzsek nevét – itt – nagybetűvel kezdem, mivel mindegyik neve egyúttal földrajzi megjelölés is: Pom vagy arabosan Gyebel Mufwa (Mufwa hegy) stb.

⁴ Bővebben lásd Ecsedy 1973A, 1975.

ehhez hozzájön még a néha *lep*⁵–arab–uduk–angol–magyar fordítás-sorozat, amely csak sokszoros ellenőrzés révén vált – talán – legalább elfogadható érvényűvé, egészen addig, amíg meg nem tanultam a nyelvet; néhány havi nyelvhasználat azonban nem biztosítja a hitelességet. Emellett hozzátehetjük, hogy nemcsak a burun törzsek, hanem a környező népek nagy része esetében is ez volt az első mítosz-, monda- és mesegyűjtés, így csaknem egyetlen orális történeti forrásnak tekinthető.⁶ Ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy nincs alapom az összehasonlításra. Ez a tény némileg csökkentheti a mítoszok és az orális történelem révén megalkotott történeti rekonstrukció érvényét. Mint azonban a továbbiakban megkíséreltem bemutatni, a mitológia egyfajta társadalomtörténet, sőt, pusztá eseménytörténeti valószínűségét számos egyéb – külső – adat is erősítheti.

A továbbiakban bemutatandó történeteket – a közép-szudáni politikai helyzetben akkor rendelkezésemre álló lehetőségek miatt – viszonylag rövid idő alatt gyűjtöttem, jegyeztem le. Hozzáteendő, hogy az uduk eredetre utaló mítoszokat és a *tidatok*⁷ által előadott történeteket rendszeren (a törzs tagjai számára) évente csupán egy alkalommal, az áprilisi tíznapos *dulndult*, a nagy termékenységi szertartássorozatot megelőző három-négy nap alatt mondják el, oktató jelleggel és céllal.⁸

A Southern Funj-ként jelölt (tehát az egykori Funy szultánság déli részének tartott) területen élő nyolc burun törzs közül hatnál a törzsi eredetmítosz rövid és egybehangzó. Az általánosnak mondható eredettörténet szerint a törzs első embere férfi volt, és a hegyből jött elő. Feleséget szerzett messzi vidékről, és falut alapított. Azután máshonnan is érkeztek emberek, a nagyobb környék szinte valamennyi népétől. Így alakultak ki a falvak, amelyek

⁵ *Lep*=„nyelv”, beleértve a szájban levő nyelvet is; a mongatingileben összefoglaló népnév tagja: „akik beszélik a nyelvet”. Az arab a férfiak „eszperantója”; természetesen csak a sajátos szudáni arab helyi változatát beszélik. A kérdést részletesen megvitatta Trimmingham szudáni arab nyelvkönyvében, de főként szudáni iszlám-történetében (Trimingham 1949).

⁶ Néhány mítosztöredék – inkább csak utalás formájában – felfedezhető a rövid korai beszámolókból is; cf. Seligman, 1932, 442. old., Mostyn 1921, Evans-Pritchard 1932, 13. old.

⁷ *Tidat* (tsz. *tidatin*): gyógyító, pap, varázsló; a centralizált hat *tidat*-rend tagja.

⁸ Minthogy 1972 áprilisában a mongatingilebenek majak törzse rituálisan a tagjai közé fogadott, a mufwa törzs uralkodó csoportja pedig elfogadott *majakmurnak* (majak törzsbelinek) és *mundongnak* (szó szerint „nagy ember”, az „öregek tanácsának” tagja), lehetőségem nyílt arra, hogy nem csupán a hivatalos” dinasztikus eredetmitológiát ismerjem meg, hanem az annak sok helyütt ellentmondó, „megszenteltnek” tartott egyéb mítoszokat is.

közül az első megtartotta tekintélyét és vezető szerepét, még azután is, hogy (valószínűleg a 18. század második felében) a Kék-Nílus mentén fekvő Szennárból terjeszkedő, a 16. század elején keletkezett Kék Szultánság vagy Fekete Szultánság, azaz a Funy birodalom adószedőinek fegyveres csoportjai megérkeztek a vidékre. Ekkor azonban a törzseknek igazi vezetői, uralkodói támadtak, mégpedig a legtekintélyesebb funy családok ifjabb leszármazottaiból, a Gule városában székelő funy alkirály rokonaiból.

A két déli *mongatingileben* törzs, a *majak* és a *mufwa* eredettörténetei – amelyekkel itt voltaképpen foglalkozunk – eltérnek a többitől, bár számos egyezést mutatnak a Kurmuk hegye körül csoportosuló három délkeleti burun törzs (Kurmuk, Gyorot, Gyariba) mítoszaival. Egyezés mutatható mind a „kezdetek” és a bevándorlástörténet értékelésében, mind pedig abban, hogy a mítoszok négy alapsoportra bonthatók. Az első három csoport – a burunok által is gyakran „uduk”-nak nevezett⁹ történetek, a dinasztikus és a varázslói (*tidat*-)mítoszok – mindegyike a szóban forgó törzs társadalmának egy-egy etnikai eredet és a törzsi tekintély–megítélés tekintetében különváló tömbjéhez köthető. A negyedik azonban aligha nevezhető „mítosz”-csoportnak, mivel csupán a minden *mongatingileben* törzsben közös mesekincsből kiemelt, az őstörténetre – azaz a deskriptív mítoszokkal el nem érhető időszak eseményeire-körülményeire – utaló néhány motívumból áll. Az eredetre és a későbbi fejleményekre vonatkozó történetek ilyenét felosztása természetesen joggal önkényesnek tekinthető, mivel nem feltétlenül időrendi, hanem inkább egymást értelmezően logikai csoportosítás. Az alábbiakban ezt kíséreltem meg megvilágítani.

A meglehetősen racionálisnak hangzó és inkább valóságosan orális történelemnek felfogható dinasztikus listával és *tidat*-mitológiával szemben az „uduk” csoport tartalmazza a legtöbb mitikus elemet. A lélekszámát tekintve a többi hét burun törzsnél együttvéve is nagyobb majak törzs „uduk” alapmítosza így hangzik:

⁹ Néhány mufwa és gyorot „vendégasszonyt” és néhány Gyorotban élő uduk emigránst kivéve a *mongatingilebenek* egyáltalán nem beszélnek udukul, ezen a (komával, guinuzzal együtt) külön nyelvcsaládot alkotó, csettintő hangokkal és explozívakkal bőségesen ellátott nyelven, amelyet a nyelvészek voltaképpen ma sem tudnak hova sorolni. A népes udukok a burunoktól délre élnek, maguk szerint hat törzsben (a kutatók csak ötről beszélnek: csáli, borfa, bellatoma, balilla, benamájo; cf. James 1971).

‘A földön élő minden ember a *digat* nevű, nagyon erős szárú fűből jött elő az idők kezdetén, amikor Amman-Uk, a „nap szeme”, az ég istene¹⁰ teremtette őket. A legelső ember térdei még nem álltak egyenesen, gyengék is voltak, hogy járn tudjon, Amman-Uk égetett agyagcserepeket rakott a térdére. Az első asszonynak már csak tökhéj jutott, ezért gyengébb az asszonyok lába. Az első férfit Wodientinek hívták. Ez igen nagy ember volt, mert olyan hatalmas pénisze nőtt, hogy a dereka köré csavarva viselte. Ez azért történt így, hogy az emberek szaporodjanak és elterjedjenek a Földön. Az első asszonyt Bomnak hívták,¹¹ és óriási mellei voltak, hogy számos gyermeket szoptathasson. Kettejüktől származik minden ember, kivéve a fehér embert, aki a tengerből jött elő. Az arabokat pedig egyáltalán nem az égisten teremtette, hanem a majomtól lettek, és hasonlítanak is rá. Amman-Uk a keleti (etiópai) hegyekben teremtette az udukokat, akiket azután a Hold űzött el nyugat felé, hogy a Föld közepére kerüljenek, és jobban elterjedhessenek a vidéken. Ezért van az, hogy az udukok neve valójában *kwanimpa n’gana* (igazi, otthoni nép), a tőlük elszakadt embereké pedig *bunygan* (marhatartó, idegen, baggara arab)¹². A Hold olajjal van bekenve. Amikor nyugatra űzte az udukokat, a saját olajából, a halhatatlanság írából adott nekik egy tökedénnyel, hogy a messze idegenben ellenállhassanak a megpróbáltatásoknak. Az új helyen a tökhéjat az egyik kunyhó keresztgerendájára tették, és hosszú ideig békességben éltek. Egyszer azután jött egy gyík, és fölmászott a gerendára, hogy ezután már a gyíkok éljenek sokáig az udukok helyett. Csakhogy véletlenül meglökte a tökedényt, mire az leesett, és összetört, a föld pedig beitta az olajat. Azóta van az, hogy az udukok betegesek és korán meghalnak. Akkoriban kezdődött az állandó éhezés időszaka is, amíg nem végül a legtöbben felkerekedtek, és elvándoroltak dél felé, más hegyekre, ahol több eső esett és a föld is jobban termett. A burun hegyekre akkor *bunyganok* érkeztek, és egyezséget kötöttek a hegyekben lakó gonosz istenséggel, hogy azontúl ők uralkodhassanak a vidéken.’

Ez tehát a majak törzs „uduk” alapmítosza, és tartalmában többé-kevésbé egyező a délkeleti burun törzsekével, már ahol erről a típusú „uduk” mítosz-

¹⁰ Talán érdemes figyelni az „etióp hegyek felől érkezett” udukok égistenének, Amman-Uknak nevére, aki „a Nap szeme”, bár kétségtelen, hogy Anion Ré és Amman-Uk között legalább két évezredet nehéz áthidalni és az efféle név-, funkció- és jelleg-hasonlóság még aligha bizonyosság a névazonosságra vagy a kulturális-történeti összefüggésekre. Az viszont kétségtelen, hogy az udukok nincsenek távol az egykori Egyiptomtól, s bár ásatás úgyszólván egyáltalán nem volt a vidéken, a római kori déli limes pontosan a mai területükön át húzódik, ahogy ezt az erődromokból már az 1930-as években megállapították – a térképészek (cf. a University of Khartoum Földrajzi Tanszékén őrzött gyarmati katonai térképekkel).

¹¹ Szudáni arabul *tronrbas*; a Déli Funy vidék jellegzetes visszatérő hajítófája, azaz – bumeráng.

¹² A *bunyan lep* nyelven jelenti ezt. Wendy James ugyanakkor azt mondja, hogy a *bunyan* az udukoknál egyszerűen észak-szudánit jelent, „aki ruhát hord”. Cf. James, 1968, 29. old.

ról beszélhetünk (*simi, gyorot, gyariba, kurmukbule* törzsek; utóbbi már jó-szerével beleolvadt a megyei központ, Kurmuk „városába”). Ugyanis a Majakkal szomszédos Mufwa alapmítosza eltér ettől, s egyenesen tényleges uduk eredetre utal, mind az uralkodót, a *rotolét* adó Kokote nemzetség, mind az egyes falvak első betelepülői tekintetében (*benamajo, borfa, balilla uduk* törzsekből), annak ellenére, hogy a mufwák egyértelműen mongatingileben törzsnek tartják magukat (*mummufwa*, tsz. *mugmufwa*), s a teljesen eltérő nyelvcsaládba tartozó nilota *lepet* beszélők. Tény, hogy az asszonyok egy részének esetében kétnyelvűség tapasztalható a mindegyre erősödő tendencia miatt, hogy ti. a preferenciális házasságok sorában a „hazai” kereszt-unokatestvér után a második helyen áll feleséget hozni a patrilineáris burunnal szemben matrilineáris rendszerű uduk rokonságból, ahol éppen az anyaiági leszármazás miatt jóval bőségesebb a kereszt-unokatestvérek száma. A célpont többnyire az udukok *benamajo* törzse. A mufwák „uduk” mítosza a következő:

’Mindent a Gyok n'-jal, az égisten teremtett, kivéve az embert. Az első ember a hegyből jött elő, de még Benamayo hegyéből, ahol a mufwák eredetileg laktak. Ott azonban az emberek folyvást megcsúsztak az esőtől vizes sziklákon, és a térdük ilyenkor kisebesedett. Ezért aztán Gyok n'-jal fogta az összetört sörösfazekak cserepeit, és a férfiak térdére rakta. A nőknek már csak tökhéj jutott. Az embereknek ezután csak a lábszára sebesedett ki. Mégis megharagudtak a hegy gonosz istenségére, és egyszer csak nekiindultak, hogy otthagyják. Az úton Kuotar, az óriásdisznó vezette őket, egészen Mufwa hegyéig. Ott pedig így szólt hozzájuk: „Telepedjete meg ezen a hegyen gyermekeitekkel. A Woronge¹³, aki ebben a hegyben lakik, ugyancsak gonosz, de a hegyen találtak vizet, és a környező földek is termékenyebbek, mint amit elhagytatok.” Akkor pedig felvitte őket a hegytetőre is, és megmutatta: „Ez az a víz, amelyet innotok kell.” Elvitte őket a szavannára, a kiszáradt folyómeder mellé: „Itt a bambusz, amelyből felépíthetitek házaikat. Elegendő van belőle, hogy ne kelljen a bozótban élnetek, a *gel* és a *geldong* (leopárd, oroszlán) prédájául. Éljetek a hegy szikláin, a vízgödör mellett.” Az óriásdisznóval érkezett a Kokote nemzetség, s ha találkozunk az ösvényen egy Kokotéval, félreállunk és azt mondjuk: „Kokote reteret” („tisztelet a Kokotéknak”), mivelhogy az összes többi emberek csak a Kokoték után érkeztek ide.’

A történeti rekonstrukció és a mítosz adta törzsi kohézió igazolásának, az abból levonható konklúziók megfogalmazása érdekében itt csupán három momentumot jegyezzünk meg. A majak alapmítosz szerint az udukok az etióp magassíkföld irányából érkeztek, és egy idő után továbbmentek dél felé.

¹³ Majak dialektusban a gonosz istenség (*Gyok pomu*, „hegyisten”) neve *Worage*.

A Majak hegyét elfoglaló és ott uralkodó nép az eltávozott udukok után a *bunyan* (állattartó, idegen) volt. A mufwa mítosz eredettörténete pedig egyértelműen az uralkodó csoport, a Kokote nemzetség első érkező voltának igazolása.

Az eredetmítoszok másik csoportja, amelyet a több nilota nyelvben „istenkirály” jelentésű *ret* címmel rendelkező majak „uralkodó” (ma csak a törzs képviselője a szudáni állami hivatalokkal szemben) foglalt összes jeles számú ellenőrző hallgató aktív figyelme közepette, csupán említi az uduk sztrátumot:

’A Porn Majakon [a Majak hegyén] valamikor udukok éltek. A Gyokminy, vagyis a Worage már akkor benne volt a hegyben, és mindegyre akadályozta az emberek megélhetését.¹⁴ A hegyen nem volt elegendő termőföld, és Worage gyakran visszatartotta az esőt. Ez nagyon sok emberélettel ezelőtt történt.¹⁵ Az udukok akkor azt mondták, hogy a Majak rossz hegy, az éhség sziklája, és romlást hoz a népre. Nekiindultak köldökirányban¹⁶ a Porn Csáli (Chali el-Fill) felé. De egy vak asszonyt hátrahagytak, hogy ne akadályozza őket a menetelésben. Az asszony neve Malkot volt. Az udukok azt mondták, hogy Malkot nem alkalmas az életre, ezért a hegy lakóbarlangjába zárták, és a bejáratot fagallyakkal torlaszolták el, hogy a *gel* éjszaka el ne vigye. Nem nagyon messze, az Iny irányában,¹⁷ az Eiro hegyen számkivetett, kiközösített bunyanok vagyis marhatartó baggarák éltek. Történt egyszer, hogy egy Gólal nevű bunyan férfi vadászni indult a Majak hegy környékére, és vándorlása közben rálelt a barlangra. Kiszabadította az asszonyt, és együtt hált vele mindaddig, amíg Malkot teherbe nem esett. Akkor pedig Gólal fogta a dárdáját és a *bomját*, és tovább indult. Időközben, amíg Gólal a barlangban élt, a gerinc (észak) felől funyaw-i családok érkeztek a hegyre, és letelepedtek, falvakat alapítottak. Nem sok idő múlva a Benamayo hegye felől udukok jöttek, hogy megnézzék, él-e még Malkot. Úgy találták, hogy túlságosan kerek a hasa, és nagyon haragosak lettek. „Ki tette ezt veled?” – kérdezték. És Malkot így válaszolt: „Csak várjatok, várjatok, és meglátjátok azt az embert, aki betért a barlangomba, és akivel együtt háltam. Gólal a neve és ma fog visszaérkezni az utazásából.” Az udukok leültek a hajítófájukra a barlang kijárata előtt. Malkot egyik bátyja fogazott pengéjű, gyorsanölő hajítódárdát készített, hogy megölje Gólalt. Később az asszony könnyörgésére letette a dárdát. A másik fivér akkor elhatározta, hogy magát Malkotot öli meg, de a bátyjai lebeszélték róla, mert Malkot már érinthetetlen volt, hiszen gyermeket viselt a mája alatt. Akkor

¹⁴ Gyok: isten, *mlny*: vörös; a *Gyok pomu*, a *Worage* másik neve, minthogy a hegyoldal élénkvörös törzsű tömjénfáiban vagy a vöröstarajú-hasú varánusz gyíkokban is megtestesülhet.

¹⁵ A következő katasztrofális aszály éppen 1972-ben, terepmunkámat követően kezdődött.

¹⁶ Dél felé, a sajátos irány-megállapítási rendszer szerint.

¹⁷ Nyugat felé, a burun vallási irány-megállapítási rendszer szerint.

pedig azt mondta a legidősebb: „Hagyjuk őt békességben, mert sok magja lesz, és számos utódot nevel majd fel.” Így is lett. Ma Bókis¹⁸ a faluja Malkot leszármazottainak. Gólal után más funyok is érkeztek, ezek azután Tuguban telepedtek meg. Ugyanide később a jobb csípő tájáról (délnyugat) bunyganok jöttek szarvasmarháikkal, asszonyaikkal és gyermekeikkel. Ezeket a funyawik befogadták. A funyok sokáig semmit sem tudtak a vak uduk asszonyról és gyermekeiről. Amikor végre rájuk találtak, elmentek Eiróba Gólalért, és felelősségre vonták, hogy miért hagyta ott az asszonyt, mire azután Gólal sértődötten válaszolta, hogy csupán rokoniért és a háztartási eszközökért ment vissza Eiróba.’

A hivatalos, azaz az uralkodói mitológia a továbbiakban leírja a többi tizenennyolc majak falu benépesülését. Ezek közül csupán három falu eredeti népessége tartozik – legalábbis az eredettörténetek szerint – egyéb *monga-tingileben* törzsekhez. A többi *dul*, *berta*, *ingesszana*, *uduk*, *regreg*, *watawit* és három nagy hullámban északi (gulei, ului) funy betelepedés. A dinasztikus orális történelemből, a *ret*ek, azaz „istenkirályok” sorrendjéből négy olyan eseményt, mozzanatot emelhetünk ki, amely fogódzópontot ad az elmúlt két évszázad eseménytörténetéhez.

Az első, Szennárból Gulén át érkezett funyawí *ret* Gógol volt. Nevének jelentése: „a felfuvalkodott”, és uralkodásának ideje alatt „sok ember fejét levágatta” gulei testőreivel. Ő még csak „ajándékot” szedett: vadbőrt és kecskét évente, előbb a maga, aztán a felettesei számára. Ugyanis amikor a szennári funy szultánság gulei alkirályságának hatalma ténylegesen elérkezett a területre, a funy származású *ret*et meghagyták uralkodói tisztében és adószedő mivoltában. A súlyosabb adózás Pada-man, Gógol unokája idejében kezdődött,¹⁹ amikor bizonyos hírnökök szerint Szennárban, Rozeireszben és Guléban megalapították a „turk” kormányzatot (azaz, a funy birodalom legfelsőbb két évtizeden át működött, a 19. század legelején erősen meggyengült, mivel egymással viszálykodó hatnagy – hameg – származású régensek keze alá került, s ezt az uralmat váltotta fel a Muhammad Ali-féle török–egyiptomi szultánság kora).²⁰ Padaman fia, Déra idejében az adó már sokszorosa volt a korábbinak, és évente – a száraz évszak elején – felfegyverzett arab csapatok jelentek meg Majakban, hogy asszonyokat, lányokat és

¹⁸ Ellentmondása az eredettörténetnek, hogy a *ret* faluja Tugu, nem pedig Bókis.

¹⁹ A második *ret* Bombár volt (nevét egy fafajtáról kapta, – *Lannea schimperi*, – amelynek gyökere inségeledel), Gógol legkisebb fia, akinek „semmi nevezetes tette nem volt”, „apja szerint élt”.

²⁰ Erről bővebben lásd: James 1971, 197–198, 203. old.

fiatal fiukat hurcoljanak magukkal északra, azaz elérte a hegyeket a rabszolga-kereskedelem.²¹

Végül négy uralkodói nemzedékkel később, Szaíd alatt egy bizonyos Mismisz Majakon át bosszúhadjáratot vezetett a rabszolgavadászok fő fészke, a mai etióp határon levő Gyorot burun törzs falvai közelében táborozó Ibrahim sejk sátorvárosa ellen. Az uralkodói genealógiából kiemelt négy esemény azért fontos történeti rekonstrukciónk számára, mert mindegyiket datálni tudjuk abszolút kronológiai szempontból, külső források alapján is, ez pedig – majd két évszázados időtávban – meglehetősen szokatlan egy rendkívül elszigetelt, írás nélküli és külső híradásokkal voltaképpen csak 1920-tól rendelkező törzs esetében

Az uralkodói eredettörténet és dinasztikus történelem feljegyzésekor jelen levő majakok úgy találták, bogy a funyawí *ret* családi mitológiája meghamisítja az „igazi” majak eredetmítoszt, és így alig két nappal később. értem küldött a *tidat'en dong*, az egész majak társadalmat behálózó hat *tidat*-, azaz gyógyító–varázsló rend legfőbb főnökasszonya, hogy elmondja a „valódi” majak eredettörténetét, mégpedig az áprilisi nagy termékenységi szertartássorozatot, a *du'ndult* megelőző, sokak által és főleg sok fiatal által hallgatott, oktatás-szerű mítosz-mesélés keretében.

'A Porn Majakon és környékén réges-régen udukok éltek. Amikor azután néhány évben kimaradt az esőzés, azt mondták, hogy ez az éhség hegye, nem maradnak tovább, és elmentek a köldök irányába (délre). Az igazi majak nép ősanja a Majak hegy mellett lévő hatalmas természetből jött elő, nem sokkal az udukok távoztása után. Ez az asszony minden majak őse. Az asszony nem ismert más növényt, csak a babot, ezt vetette minden esőzéskor, és ezt ette minden szárazság idején. Évek múlva Yahganból, az Iny (nyugati égbolt) irányából egy csapat férfi érkezett a hegyhez, és rátalált az asszonyra. A yahganiak baggarák voltak, és vándorolva szarvasmarhát tartottak. Az egyik letelepedett a hegyen, és elvette az asszonyt feleségül. Ez nagyon régen történt, és sem az asszony, sem a férfi neve nem ismeretes. A két első majaki rövidesen egyedül maradt, a többi baggara továbbállt.²² Kettejük

²¹ A teljesség kedvéért: a dinasztikus történet szavai szerint Padaman eleinte csak jelképes évi adót vetett ki, minden családra négy kalász fehér cirokkölest, s az egy kecskében és kosárnyi szemes durrhában kivetett adót csak a „turk” hatóságok érkezése után kellett fizetni.

²² Azaz, a korábbi elküldött adóval szemben most már a gulei *nazir* adószedő csapatai jöttek évente a terményhányadért, s eközben sok asszonyt és kecskét hajtottak el. Déra után Sáva („mesgye”) következett, aki a szokásos utódlási rendszerrel ellentétben nem Déra legkisebb fia volt, hanem Déra bátyja. Mindkettő rövid ideig uralkodhatott. Déra fiúgyermek nélkül halt meg, Sáva fiai pedig feltehetően kiskorúak voltak, mivel a következő *ret* Boja („rettenthetetlen”) volt, Gógol bátyjának, Dan

magjaiból keletkezett a Bunyan nemzetség, amelyet a majakok mindmáig vezetőjüként tisztelnek. Kezdetben semmiféle vezetője nem volt a népnek. Aztán a két ős legkisebb fia,²³ Jahja feleséget rabolt Besírből, keletről,²⁴ és ebből aztán háború lett. Akkor történt, hogy Jahját a családja és a követői – merthogy igen bőkezű ember volt, és így sokan csatlakoztak hozzá messzi földről is – harci vezetőjüknek, *zultán*juknak ismerték el... (A mítosz ezután ugyanazt a bevándorlás-történetet mondja el, mint a ret-hagyomány.) ...A következő *zultán* Jahja legkisebb fia, Ibeid lett. Ebben az időben érkeztek északról, Szennárból, a funyawik fekete birodalmából az első funy betelepülők. Ibeid *zultán*, azután legkisebb fia, Dúda, aztán Hamdan és végül Mahdi a funyawiknak is vezetője volt, parancsolt nekik. A *zultán* tisztsége akkor szűnt meg, amikor megérkeztek Guléből az első adószedők, akiknek vezetője később felvette a *ret* címet, és leszármazottai azóta is uralkodnak a majakok népe fe-

Odannak egyenes ági leszármazottja. Ebben az ágban egyébként korábban volt egy „nagy malik”, azaz uralkodó, Tókon („fekete golya”), Dan Odan fia, aki „egyedül uralta az egész déli funy országrészt”, azaz gulei *nazir* lett. A hetedik *ret* Kodak („levelek”) volt, Sáwa immár felnőtt legkisebb fia, más verzió szerint viszont Mongit („pletykás”). Ez a verzió a sorrendet is másképpen tudja: eszerint Kodak a negyedik *ret* Déra előtt, Mongit viszont a hetedik, s Dan Odan dédunokája. Valószínűleg mindkettő uralkodott. A nyolcadik *ret* Szaíd („úr” arabul), Boja legkisebb fia. Uralkodása alatt háború tört ki a dulokkal és az etiópiai Beni Shangul tartományban levő Besír sejkiség arabjaival. A háborút Majak elveszítette, a népesség jelentős részét elhurcolták, Szaíd pedig Guléba menekült, hogy jelentse a dolgot a *nazir*nak, az továbbadta rokonának és felettesének Szingyába, az pedig értesítette Mismiszt (l. a 27. jegyzetet), aki bosszút állt a legvadabb rabszolgavadászon, a Majak ellen győztes Ibrahim sejken. A kilencedik *ret* Garram („a nyüzsgő”, a helyi arab nyelvjárásban), Szaíd fia. Az ő uralkodása alatt már Kurmuknak, a mai megyei központnak kellett beszolgáltatni az adót, mégpedig nem durrhában és állatban, azaz természetben, hanem pénzben, az állatok fejszáma után. A kilencedik *ret*, aki 1972-ben is uralkodott, Gunu'minnu („tartsd távol magad tőle”, a helyi arab nyelvjárásban). 1935 körül vette át hat évi interregnum után öccse, a sokat betegeskedő és korán elhunyt Attúta („kivülálló”, duala nyelven) helyét, mivel az már kezdettől fogva képtelen volt feladatai ellátására. Guru'minnu ideje alatt történt az „olasz háború” (1938–39-ben a vidék angol–olasz frontterület volt), az Abu Ruf vagy Al Rufájin beduinok behatolása a vidékre (1950-es évek közepe), az amerikai methodista misszió rövid életű majaki tartózkodása (1962–1964), a muelim iskola megalapítása Majakban (1969-ben, főleg kurmuki és szurkumi tanulókkal, tehát igen kevés majakkal) és a szudáni kormánycsapatok beavatkozása Majak életébe, aminek következtében le kellett költözni a falvaknak a hegyet körülvevő síkságra, a biztosabb ellenőrzés érdekében (1969).

²³ A fő örökös a családban mindmáig az *odak*, a legkisebb fiú. Bővebben lásd: Ecsedy 1973B, 149. old.

²⁴ Arab vezetésű sejkiség az egykori Beni Shangul területén, a mai Nyugat-Etiópiában.

lett, bár már réges-rég szélnek kellett ereszteniük a testőrségüket, és már régóta nem parancsolhatnak a népnek.’

A burun történelem orális forrásainak negyedik rétegében vagy csoportjában, a mesék környezetleíró elemeiben olyan utalásokat találunk, amelyek lehetővé teszik számunkra azt, hogy következtessünk az első nagy majak bevándorló csoport őshazájának vagy korábbi hazájának helyére. Ezek az elemek ugyanis közösek mind a nyolc *lep* nyelvet beszélő burun törzs mesekincsében, s mivel ezek a törzsek sokféle töredéknép bevándorlása révén alakultak ki, feltételeznünk kell – elsősorban a mesék egységes alak, motívum és környezetvilága miatt, hogy a kezdeti időszakban nem is csekély számú, egy etnikumú népelem érkezett a vidék szigethegyeire, s domináns kulturális (és nem utolsósorban nyelvi) háttérrel adott a később jövő töredékeknek.

Az egymásnak ellentmondó és ugyanakkor egymást erősítő, értelmező és kiegészítő mítoszokból–történetekből így – nagyon röviden – a következő történeti rekonstrukció alkotható meg, ha nem is az összes mongatingileben törzs, de legalábbis a majakok számára.

A mitológiai emlékezettel elérhető időben az addig pusztá, lakatlan szigethegyekre az etióp magasföld irányából uduk nyelvű népesség érkezett. Meghatározatlan ideig éltek itt, majd legnagyobb részük délre vonult, s máig ott él. A Majakban maradó töredéknép száma túlságosan csekély volt ahhoz, hogy a következő bevándorlási hullám alkalmával az első foglalo és a befogadó jogán hatalmat követelhesen a később érkezők felett, s ahhoz is, hogy észrevehető kulturális vagy különösebb nyelvi hatást gyakoroljon rájuk. A *tidat* mítoszcsoporthoz és a meseelemek tanúsága szerint nyugati vagy inkább délnyugati irányból szarvasmarha nélküli (azaz szarvasmarháikat pestis vagy támadás következtében elvesztett) marhatartók telepednek be. A meseelemek szerint olyan vidékről érkeztek, ahol bővizű folyók, jelentős kiterjedésű mocsarak, nagyon sok hal, krokodil, gazdag trópusi állatvilág és sík, fátlan sztyeppe-vidék található,²⁵ – mind olyasmi, ami a burun hegyek jó száz kilométeres körzetében is alig található. Ilyen terület a Nílus felső folyásának környékén van, talán nem is a nyugati oldalon, a jobbparton, hanem a Bahr el Ghazal és a Bahr el Arab vidékén, ahol valószínűleg évezredek óta állandóan nilota népek élnek.²⁶

²⁵ Erről l. bővebben Ecsedy, 1973A, 1975.

²⁶ Cf. Shinnie 1951, passim, 349. old., megerősíti Henderson 1952, 315. old., annak ellenére, hogy Shinnie leletértékelését időközben többen hevesen támadták.

A 17. század végétől vagy a 18. század elejétől (figyelembe véve az átlagéletkort s ugyanakkor az akkori viszonylag békés korszakot) öt bunygan, azaz dél, délkelet felől érkezett nilota *zultán* uralkodott a majak szigethegy és lakói felett, a későbbi, abszolút kronológiával is nyomon követhető dinasztia életkor-tanúságai szerint legalább egy évszázadon át.

A Kék Szultánság – a szennári birodalom – centralizált államszervezetének széthomlása idején, talán az 1780-as években érkezik a funyawik első nagyobb csoportja, egyenesen a főváros, a Nílus-menti Szennár felől. Átveszik a hatalmat – főként az uralkodói testőrség és valószínűleg a bunyganokkal közös nyelv révén – és megalapítják a *ret*ek, azaz a silluk és más nilota nyelvekből ismert istenkirályok címével máig uralkodó dinastiát. Az akkoriban széthulló félben levő funy birodalom azonban nem gyakorol erős kontrollt a mongatingileben szigethegyek lakói felett, egészen addig, amíg a birodalom vezetését a 18. század végén átvevő hamagy törzsbéli „régensek” meg nem szigorítják az adózást, a harmadik *ret*, Padaman idején. A negyedik *ret*, Déra élete végén rögzített mennyiségű, de rabló-adószedésekkel is tarkított adózás következik. Ez jelzi a Közel-Kelet felé tartó megnövekedett rabszolga-kereskedelem kezdetét is, amely egybeesik Muhammad Ali egyiptomi államának terjeszkedésével, a „turk” uralomnak mind a Fazughli környéki aranymezőkre, mind a széles környéken lakó néger törzsekre nézve katasztrofális elszegényedéssel járó időszakával, az 1820-as, 1830-as évekkel.

A további idősokra nem találunk abszolút kronológiai fogódzót – bár a történeti mondákban pontos beszámolók vannak a brit uralmat követő nagybani rabszolga-kereskedelemtől, a Mahdi és Abdulla kalifa tetteiről az 1880-as és 1990-es évekből. Nincs olyan adat, mint arra vonatkozóan, amikor 1904-ben Miszmisz, vagyis Mister N. Smith Bey, a szennári *mudir* (alkorományzó) egyik katona-hivatalnok tisztje át nem vezeti csapatait a területen, s benne Majakon is, a rabszolgavadászok elleni büntetőexpedícióra, és az *anszári* dervis-szekta (a Mahdi szektája, a malidizmus és a rabszolgavadászok fő támogatója) sikertelen kiirtására.²⁷ Végül a 9. *ret*, a jelenlegi uralkodó

²⁷ Cf. *Sudan Intelligence Reports* 115, February 1904, 1–2; és *SIR* 118, May, 1904, 1. old. Ibrahim Mahmud, Gurat *mekje* (az etiópiai Beni Shangulban, Asosától északra) 1900 körül már „mek of dul” is, azaz terjeszkedik (*SIR* 84, July 1901, 1. old.). 1903-ban Gyorot sejkje (*SIR* 105, April 1903, 1. old.). Megjegyzendő, hogy 1900 folyamán vagy 1901 elején egy másik „Miszmisz” is meglátogatta a vidékét és Ibrahim sejket, Smytli, er-Roseires *bimbasija* (*SIR* 84, July 1901, App. B. 5–8. old.), de ő csak körutat tett. Ibrahimot 1904. május 3.-án H. Smith *bey* fogja el, miután február 11.-én maga a szennán *mudir* már elpusztította Gyorotot, és a népet a hegy

apja alatt, 1920 körül hatol be a brit gyarmati kormányzat a ma Southern Funj-nak nevezett területre, ahol a burunok is élnek, legalábbis ekkor kezdik a rendszeres adószedést.²⁸

A fent vázolt rekonstrukció mellett a mítoszok – s most már elmondhatom, mindeddig igen mostohán kezelt források – még egy fontos tanulsággal szolgálhatnak. Mivel a mongatingileben *lep*, a nyelv olyan távol áll a csettintő hangképzésű *uduktól* vagy az önálló nyelvcsaládba sorolt *ingesszanától* (amely népekből – mások mellett – a burun fálvak népsége kialakult), felmerül a lexikai és nyelvtani háttérrel²⁹ megalapozott kérdés, hogy vajon a máig kialakult, egységesnek mondható, bár törzsenként különböző eredetű jövevényszavakkal és gyakran jelentősen különböző ejtészváltozatokkal modifikált mongatingileben alapnyelv a térségben egyedülálló sziget-e. Ha ez így van – és jelenlegi nyelv-osztályozó ismereteink szerint így van,³⁰ – akkor ez azt is jelentheti, hogy a bunygan bevándorlók majd a funy birodalombú érkező adószedők, vagyis az alárendelt királyságokat uraló csoportok a leginkább „nilotának” tartott *anuak*, *acsoli*, *silluk*, *dinka*, *nuer* nyelvekhez közel álló nyelvet beszéltek egyaránt, s a funyawik a burun hegyekben talált alapnépesség és saját hatalmi képességük, fegyvereik és kíséretiek révén ezt a nyelvet tették általánossá a keverék eredetű mongatingileben hegyi törzsek között.

Itt különös fontosságúnak tűnik, hogy a muszlim–arab kancelláriával rendelkező Kék Szultánság uralkodó csoportjának nyelvéről és származásáról valójában szinte semmit nem tudunk. A fent vázolt hipotetikus rekonstrukció viszont azt igazolhatná, hogy James Bruce 18. századi angol utazó furcsa legendának tartott beszámolója a 16. század elején kialakult Funy Birodalom állítólagos *silluk* alapítóiról talán nem is olyan hihetetlen, ahogy az elmúlt évtizedek folyamán minden Szudán-kutató gondolta, vélvén hogy a funy eredeztetés a burunok (és az *udukok*, *Keili*, *Ulu* stb.) esetében csak az uralkodó csoport nagyzolásra, előkelőségre való törekvése. Tény viszont az, hogy effajta orális történelemvizsgálat még egy déli funy népnél sem történt.

titkos lakóbarlangjába kergette, akárcsak korábban és később a rabszolgavadászok csapatai (*SIR* 118, May 1904, 1. old.). A betiltott mahdista *anszári* szekta szerepét és hagyományait ezen a vidéken a 18. század elején a medinai Muhammad Abd al-Karim al Szarvmán sejk és tanítványa, Ahmad al-Tajjib al Besir sejk által alapított szúfita *szammaníja* dervis-szekta vette át, a második világháborút követő években.

²⁸ Cf. a 22. jegyzettel; Garram, nyolcadik *ret*. Sajnos a londoni brit gyarmati beszámolók és levéltárak anyagának tanulmányozására mindeddig nem volt lehetőségem.

²⁹ Némi – nem kielégítő – nyelvtani próbálkozás mellett az eddig úgyszólván ismeretlen *lep* több mint 2000 szavas szótárát állítottam össze (kiadatlan).

³⁰ Cf. Grottanelli 1948, Tucker – Bryan 1956, Part III. stb.

A csupán jegyzetekben részletezett dinasztikus történelem, a *zultánokat* követő *ret*ek története elsősorban az elmúlt két évszázad eseménytörténetére adhat néhány külső forrásból is azonosítható dátum-meghatározást. Ha a funy államot, a Kék Szultánságot nézzük, ez a szájhagyomány egyben fényt vethet a kezdetleges decentralizációtól a növekvő központosítás felé haladó tendenciára, s ez a tendencia nyomon követhető a funy birodalom 18. századi laza kormányzati rendszerétől a már bürokratikus és így a központi utasításokat áthágóan korrupt, de adószedésben szigorúbb hamagy „régensség” időszakán át a „turk” korszak egyiptomi rabló-adószedésén keresztül a megállapodott és viszonylagos békességet nyújtó brit időszakig, amelyben azonban már régen a múlt emlékei közé kerülnek az olyan intézmények, mint a török időkben is csak fiktív királyság (*ret*). S az egykor apró államként funkcionáló Majak a nyelv és a kultúra – nem utolsósorban pedig az etnikai vagy szociális rétegenként úra és újra elmesélt, de közösen is ismert mitológia – által összetartott falvak laza konglomerátumává süllyedt vissza.

A mongatingileben mitológia és orális történelem tehát töredékes, ellentmondásos voltában is lehetővé teszi, hogy egy írást nem ismerő és a külvilágról alig tudó, igen kezdetleges anyagi kultúrával rendelkező ún. „primitív” nép esemény- és társadalomtörténetét meglepően hosszú időszakra rekonstruáljuk, még akkor is, ha ebben a „történelemben” számos hézag mutatkozik.

A mitológiának a falvaira bomlott, ma már csak igen laza törzsi szervezettű majakok életében a törzs és az egyes falvak történelmi tudatának, eredetének és az ősök idejében megtörtént eseményeknek ismeretén és a törzsi tekintélyrendszer kialakulásán kívül más, kiemelkedő jelentőségű szerepe is van. A majak törzs, akárcsak a többi hét burun szigethegy népe, évente csupán egy alkalommal tűnik egyetlen népnek, egy törzsnek, hiszen – legalábbis a múlt század első felétől, azaz a monarchikus törzsi vezetés hanyatlásától kezdve – az egyes falvak még végveszélyt jelentő háború esetén is külön és nem összehangoltan harcoltak. A mítoszok, az orális történelem, a bevándorlás-történet pusztá ismerete az, ami megadja bármely majak számára az etnikai és társadalomszervezeti hovatartozás tudatát. Annál fontosabbá válik így az említett alkalom, amelyről már tettünk említést: a száraz és az esős évszakot áthidaló tíz napos áprilisi termékenységi szertartássorozat, a *du¹ndul* vagy másik nevén *konto⁹le*. Ennek az eseménynek a sokszor ismételt rítusszövegekben is kifejezetten az a *célja*, hogy a közmondásos szólás szerint „minden majak árnyéka összeérjen”.³¹ A tíz napos ünnepet pedig megelőzi az az étel-tabukkal szigorított három vagy négy nap, amikor gyerekek

³¹ Erről bővebben l. Ecsedy 1973A, 1973B, 1975.

és felnőttek mintegy kötelességszerűen és napjában többször is végighallgatják a szentségként számon tartott (bár mint láttuk, érvénytelen) „uduk” mítoszt, valamint a történelmi tudat szempontjából alapvető *tidat*-mítoszt, azaz a nem-uralkodói mitológiát. Akik pedig a törzsi összetartás – egyúttal a termékenység szertartás – ceremóniáihoz tartozó mítosztanítást végzik, azok nem mások, mint a törzsi politikai szervezetet avagy hatalmi struktúrát mintegy helyettesítő *tidat*-rend tagjai.

Idézett művek

ECSEDY Csaba

1973A Aspects of Hunting among the Maiak of the Hill Burun, Sudan, *Acta Ethnographica*, Budapest, Tomus 22, 293–318. old.,

1973B An Unknown People of the Sudan, *The New Hungarian Quarterly*, N. 49, 143–150. old.

1975 A vadászat szerepe a szudáni burunok majak törzsénél, *Ethnographia* Budapest, LXXXVI, 70–90. old.

EVANS-PRITCHARD, E. E.

1932 Ethnological Observations in Dar Fung, *Sudan Notes and Records*, XVI, 1–61. old.

GROTTANELLI, Vinigi

1948 I Pre-Niloti: Un'arcaica provincia culturale in Africa, *Annali Lateranensi* Róma, XII, 281–326. old.

JAMES, Wendy R.

1968 A Crisis in Uduk History. *Sudan Notes and Records*, XLIX.

1971 Social Assimilation and Changing Identity in the Southern Funj, in: Yusuf Fadl Hasan ed.: *Sudan in Africa*, Khartoum University Press, 197–211. old.

MOSTYN, Captain J. P.

1921 Some Notes on Burun Customs and Beliefs. *Sudan Notes and Records*, IV, 4, 209–212. old.

HENDERSON, K. D. D.

1952 *The Making of the Modern Sudan*. London, Faber.

SELIGMAN, C. G. – SELIGMAN, B. Z.

1932 *Pagan Tribes of the Nilotic Sudan*, London, Routledge. (*Sudan Intelligence Reports* 1901, 1903, 1904)

TRIMINGHAM, J. S.

1949 *Islam in the Sudan*, London, Oxford University Press.

TUCKER, A. N. – BRYAN, M. A.

1956 *Handbook of African Languages*, London, Oxford University Press.